หลักสูตรการศึกษาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนไทย: รุ่งเรืองหรือร่วงโรย

Buddhist Curriculum in Thai School: development or decline?

ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์

Danai Preechapermprasit

บทคัดย่อ

วิชาพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นกับรัฐและระบอบการปกครองเพราะเป็นเครื่องมือประการหนึ่งของรัฐในการสร้างพลเมืองตามอุดมคติที่รัฐต้องการ ไม่ว่าจะเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือประชาธิปไตย วิชาพระพุทธศาสนามีความมุ่งหมายและเนื้อหาหลักเพื่อสร้างความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และมีการปรับตัวให้เข้ากับนโยบายของรัฐบาลในสมัยต่าง ๆ เช่น มีการปรับเนื้อหาธรรมะให้เข้ากับรัฐธรรมนูญ ประชาธิปไตย และต่อต้านคอมมิวนิสต์ การเน้นหลักธรรมเพื่อความปกครองง่ายและเชื่อผู้นำในสมัยที่ประเทศอยู่ในภาวะสงคราม การเน้นหลักธรรมเรื่องเศรษฐกิจเมื่อรัฐต้องการสร้างชาติทางเศรษฐกิจ หรือแม้แต่การเน้นหลักธรรมเพื่อความสงบและสันติสุขภายหลังเหตุการณ์ความไม่สงบของบ้านเมือง การปรับตัวให้เข้ากับรัฐย่อมทำให้วิชาพระพุทธศาสนายังมีฐานะในสังคมไทยตราบเท่าที่ยังสนองผลประโยชน์ซึ่งกันและกันได้ แต่ในขณะเดียวกันหลักธรรมในพระพุทธศาสนาย่อมถูกตีความเพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐที่แปรเปลี่ยนไปตลอดเวลา จนในที่สุดพุทธศาสนาจะสูญเสียสมรรถภาพในการขัดเกลาจิตใจเพื่อมุ่งสู่ความเป็นอิสรภาพ และถูกจำกัดศักยภาพเพียงเพื่อการตอบสนองนโยบายของรัฐเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นวิชา

พระพุทธศาสนาย่อมไม่อาจเป็นวิชาที่สามารถสร้างคุณธรรมในจิตใจของผู้ศึกษาได้ แต่เป็นเพียงการสร้างทัศนคติต่าง ๆ ตามที่รัฐต้องการ อันจะเป็นการลดทอนคุณค่าของพระพุทธศาสนาในที่สุด

Abstract

There is a close relationship between the Buddhism curriculum taught in schools and the government system of our society. Buddhism Study has always been there to implant a sense of loyalty towards the national, the religious and the Royal institution among the Thai people. Whether in the previous totalitarian government system or in the current days of democracy, Buddhism Study in school has, more or less, been a unique tool of the government to mold its ideal citizens. In accordance with different government policies, the religious study in classrooms seemed to have changed all the time. During the war, the study accentuated the importance of trusting the leader and being a good follower; after the war or national disturbances, the study focused on dharma dialogs about peace and stability; and when the country needed to build up economics strength, the study emphasized the virtues to procure personal wealth. Nowadays, the classroom content is sketched out to accommodate democracy and the constitution. Buddhism Study has, so far, had a place in Thai society, perhaps as long as it can adapt itself to serve the state. However, in meeting the changing demands of the state, the frequent adaptations of dharma dialog from the original Buddha's word could, in turn, destroy the essence of Buddhism and defeat the aim of Buddhism Study which is to show the path of freedom. Buddhism study should maintain its goal in giving moral instruction to the people and not reduce itself into a mind-engineering instrument which in the long run, helps but to bring about the deterioration of Buddhism.

ประเทศไทยจัดระบบการศึกษาแผนใหม่ได้ประมาณ 100 ปีเศษ นับตั้งแต่ก่อตั้งกรมศึกษาธิการในปี พ.ศ. 2430 ช่วงเวลาดังกล่าวนี้ สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปมากมาย จึงเป็นที่น่าพิจารณาว่าการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนไทยเป็นอย่างไรตลอด 100 กว่าปีที่ผ่านมา

วิชาพระพุทธศาสนาได้เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ อย่างไร และเพราะอะไร ทั้งในส่วนของเนื้อหาและอัตราการเรียน บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อพิจารณาการให้ความสำคัญแก่วิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนไทยว่ามีมากขึ้นหรือน้อยลง และเพื่อศึกษาวิวัฒนาการของเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาตั้งแต่เริ่มมีระบบโรงเรียนจนกระทั่งปัจจุบันว่าเปลี่ยนไปตามสังคมไทยหรือไม่ และมากน้อยเพียงใด โดยศึกษาหลักสูตรการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 ถึงปี พ.ศ. 2544 ในระดับมูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย อันจะทำให้เห็นวิวัฒนาการของสังคมไทยในระดับหนึ่ง และอาจช่วยกำหนดแนวทางในการพัฒนาหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมไทยในอนาคตได้โดยรายละเอียดต่าง ๆ มีดังต่อไปนี้

1. หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2435–พ.ศ. 2452

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2435-พ.ศ. 2452 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาในยุคนี้สรุปได้ว่า พ.ศ. 2435 รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ให้ราษฎรได้รับการศึกษาทั่วหน้ากัน เพื่อนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ พ.ศ. 2438 เพื่อเป็นการทำนุบำรุงการเล่าเรียนวิชาให้เจริญ พ.ศ. 2448 เพื่อขยายความรู้ของนักเรียนให้สูงขึ้น พ.ศ. 2452 เพื่อขยายการศึกษาให้กว้างขวางและเน้นการส่งเสริมอาชีพให้แก่ราษฎร (พรเพ็ญ ปทุมศิริ, ม.ป.ป.) โดยในช่วงเวลาดังกล่าวประเทศไทยถูกล่าอาณานิคมจากประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษ และสูญเสียดินแดนถึง 6 ครั้ง คือ พ.ศ. 2431 เสียดินแดนสิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหกให้แก่ฝรั่งเศส พ.ศ. 2435 เสียรัฐกะเหรี่ยงและไทยใหญ่ให้อังกฤษ พ.ศ. 2436 เกิดกรณีพิพาท ร.ศ. 112 เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส พ.ศ. 2446 เสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง พ.ศ. 2449 เสียมณฑลบูรพาให้ฝรั่งเศส และ พ.ศ. 2451 เสียหัวเมืองมลายูทั้ง 4 ให้อังกฤษ (ธนากิต, 2542: 221) ด้วยเหตุดังกล่าว การศึกษาในช่วงนี้นอกจากจะเป็นการให้ความรู้ในการประกอบอาชีพแล้ว ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับประเทศไทยจากประเทศมหาอำนาจด้วย (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2541: 87)

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา การให้ความสำคัญแก่วิชาพระพุทธ-ศาสนาในหลักสูตรคือ วิชาธรรมจารีนั้นมีอัตราเฉลี่ยร้อยละ 7.27 ในปี พ.ศ. 2435 ร้อยละ 3.70 ในปี พ.ศ. 2438 และร้อยละ 15.04 ในปี พ.ศ. 2448 และในปี พ.ศ. 2452 มีการเรียนวิชาจรรยาร้อยละ 14.28 ซึ่งนับว่าสูง สำหรับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของวิชาธรรมจารีในช่วงปี พ.ศ. 2435-พ.ศ. 2448 ยังมีอิทธิพลแนวคิดของพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมอยู่มาก คือมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธคุณ ธรรมของอุบาสก กุศลกรรมบถ 10 เบญจศีล เบญจธรรม เป็นต้น ส่วนหลักสูตร พ.ศ. 2452 นั้นเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับความประพฤติในเบื้องต้นคือเรื่องศรัทธาในพระพุทธคุณและเรื่องศีลเป็นหลัก ทั้งนี้สาเหตุน่าจะมาจากการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และคณะสงฆ์ได้ช่วยเหลือการศึกษาของชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441-พ.ศ. 2445 โดยรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริให้วัดทำหน้าที่เป็นโรงเรียนเพื่อที่จะประหยัดงบประมาณทั้งด้านสถานที่และบุคลากร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521: 97-99) พระองค์จึงมีความสำคัญต่อการจัดหลักสูตรการศึกษาโดยเฉพาะวิชาพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้เนื้อหาของวิชาพระพุทธศาสนาจึงมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเบญจศีลและเบญจธรรม และหลักธรรมเบื้องต้นเท่านั้น โดยไม่มีหลักธรรมขั้นสูงแต่อย่างใด สืบเนื่องมาจากโลกทัศน์ในการมองพระพุทธศาสนาของพระองค์ซึ่งทรงได้รับอิทธิพลจากรัชกาลที่ 4 ที่ทรงมีแนวคิดตามกระแสของวิทยาศาสตร์ซึ่งถาโถมเข้าสู่ประเทศไทยในยุคนั้น (พระไพศาล วิสาโล, 2546: 28)

กล่าวได้ว่าหลักสูตรการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ พ.ศ. 2435-พ.ศ. 2448 วิชาพระพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ และคณะสงฆ์ ทำให้วิชาพระพุทธศาสนามีโอกาสอยู่ในระบบการศึกษาของชาติและยังมีความสำคัญต่อสังคมไทยอยู่ได้ การปฏิรูปประเทศด้านต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และการต่อสู้กับการล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจย่อมส่งผลกระทบต่อหลักสูตรการศึกษา และสิ่งที่สำคัญซึ่งผู้ปกครองในยุคนั้นจะทำในภาวะเหตุการณ์บ้านเมืองเช่นนี้ก็คือการสร้างรัฐชาติขึ้นมาด้วยระบบการศึกษาเพื่อปลูกฝังให้นักเรียนมีความรักชาติ สำนึกในความเป็นไทย มีวินัย เสียสละ เชื่อฟังคำสั่ง และมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ (วิทย์ วิศทเวทย์, 2544: 33)

2. หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2454–พ.ศ. 2464

หลักสูตรปี พ.ศ. 2454 - พ.ศ. 2464 นี้สามารถสรุปวัตถุประสงค์ได้ว่า พ.ศ. 2454 ให้ราษฎรทุกคนมีความรู้อย่างต่ำระดับมูลศึกษาซึ่งพอสมควรแก่อัตภาพและมีอาชีพติดตัว พ.ศ. 2456 เพื่อแก้ความนิยมในการเป็นเสมียนกับมุ่งให้ราษฎรเห็นความสำคัญและมีความรู้ความสามารถในวิชาวิสามัญนำไปประกอบอาชีพในท้องถิ่นได้ และ พ.ศ. 2464 เน้นเรื่องอาชีวศึกษา (พรเพ็ญ ปทุมศิริ, ม.ป.ป.) สำหรับวิชาพระพุทธศาสนานั้นคือวิชาจรรยา โดยในปี พ.ศ. 2454 มีอัตราการเรียนวิชาจรรยาร้อยละ 8.00 ในชั้นมูล ร้อยละ 4.85 ในชั้นประถมศึกษา ร้อยละ 4.46 ในระดับมัธยมศึกษา พ.ศ. 2456 มีอัตราการเรียนวิชาจรรยา ร้อยละ 4.50 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 4.66 ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 3.00 ในระดับมัธยมศึกษาตอนกลางและตอนปลาย พ.ศ. 2464 มีอัตราการเรียนวิชาจรรยาร้อยละ 4.75 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 4.40 ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 2.83 ในระดับมัธยมศึกษาตอนกลางและตอนปลายตามลำดับ อัตราการเรียนวิชาจรรยาจึงลดลงกว่าปีก่อน ๆ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าสังคมไทยเริ่มเห็นคุณค่าของวิชาจรรยาน้อยลง ซึ่งอาจจะเกิดจากการให้ความสำคัญกับวิชาที่สร้างความเจริญให้ประเทศมากกว่าก็เป็นได้ การลดอัตราการเรียนวิชาจรรยานี้ถึงกับทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ตรัสเตือนกรมศึกษาธิการให้เพิ่มการเรียนวิชาจรรยา (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2541: 155)

หลักสูตร พ.ศ. 2454 วิชาจรรยามีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่ดี และเน้นเนื้อหาให้มีความรักชาติภูมิ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ มีการสอนเรื่องความกตัญญู สุภาพอ่อนน้อม เชื่อฟังคำสั่งสอน เป็นต้น เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาได้ถูกตีความให้เป็นไปตามความนิยมของรัฐชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้เกิดการประยุกต์เนื้อหาธรรมะเพื่อเน้นความจงรักภักดีต่อประเทศ ดังเช่นเนื้อหาของหนังสือธรรมจริยาในปี พ.ศ. 2457 ซึ่งกล่าวว่า “ให้รักชาติและพระเจ้าแผ่นดินมากกว่าญาติพี่น้อง ถ้าใครจะเอาความไม่จริงมาแกล้งติเตียนว่าเมืองไทยเป็นเมืองไม่ดี หรือพระเจ้าแผ่นดินไม่ดี ให้เราได้ยินต่อหน้า เราจะนิ่งฟังไม่ได้เป็นอันขาดเพราะมันแทงปลาบ

เข้าไปในหัวอกหัวใจราวกับใครเอามีดมีคมมาแทง มันให้รู้สึกเจ็บใจแค้นใจและแสบร้อนใจเป็นอย่างยิ่ง" (ธรรมศักดิ์มนตรี, พระยา และอนุกิจวิธุร, พระ, 2457: 95-96)

ในปี พ.ศ. 2454 ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ เช่น คณะก่อการ ร.ศ. 130 ซึ่งต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย แต่แผนการปฏิวัติล้มเหลว พวกก่อการทุกคนจึงถูกจับ และในปีเดียวกันนี้เอง รัชกาลที่ 6 ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง *"กองเสือป่า"* เพื่อให้ข้าราชการพลเรือนเข้ารับการฝึกอบรม โดยมุ่งเน้นให้มีความรักชาติ มีมนุษยธรรม และความเสียสละ การเสือป่านั้นนอกจากจะพัฒนาบุคคลแล้ว ยังทรงมีจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการรักษาดินแดนของประเทศ ทรงสอนยุทธวิธีเบื้องต้นและทรงนำไปซ้อมรบที่นครปฐมและราชบุรีเป็นประจำ (ธนากิต, 2542: 259-276) การก่อตั้งกองเสือป่าจึงเป็นการสร้างพลเมืองให้มีความจงรักภักดีต่อชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์นั่นเอง เหตุการณ์ ร.ศ. 130 จึงน่าจะมีอิทธิพลกับเนื้อหาในหลักสูตร พ.ศ. 2454 ด้วยเหตุนี้หลักธรรมในหลักสูตรการศึกษาจึงถูกตีความใหม่ให้เป็นแบบชาตินิยมที่เน้นความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งประมุขสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ทรงอธิบายธรรมะให้เป็นไปตามคติชาตินิยม และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เช่น ทรงอุปมาว่าพระเจ้าแผ่นดินเปรียบดุจศีรษะ บ้านเมืองเหมือนร่างกาย (วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา, 2537: 63)

พ.ศ. 2456 หลักธรรมในวิชาจรรยาถูกเปลี่ยนให้มีความเป็นชาตินิยมมากขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายที่ระบุว่าเพื่อกล่อมเกลาอัธยาศัยให้ต้องลักษณะเสือป่ามากยิ่งขึ้น ถึงกับมีวิธีการสอนด้วยวิธีของลูกเสือคือให้ทำจริง ๆ ควบคุมกันเป็นกองเป็นหมู่ ใช้แผ่นทองและหนังสุวานเป็นเครื่องรางวัลและลงโทษ เนื้อหาของวิชาจรรยากล่าวว่าควรอาศัยพระศาสนาและพระบรมราโชวาทปลุกใจเสือป่าเป็นเครื่องชักจูง หลักธรรมที่ไม่ใช่หลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎก เช่น ความองอาจกล้าหาญและความมัธยัสถ์ ได้ถูกเพิ่มเติมขึ้นมาร่วมกับความรักชาติภูมิและความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ในหนังสือธรรมจริยา

หลักธรรมบางประการถูกตีความให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ เช่น เรื่องความกตัญญูกตเวทีได้ขยายความตั้งแต่บิดามารดา ครูอาจารย์ จนถึงพระมหากษัตริย์ ตลอดจนหมู่คณะและบ้านเมือง เป็นต้น (ธรรมศักดิ์มนตรี, พระยา และอนุกิจวิธุร, พระ 2457: 74-76)

นอกจากนี้หลักธรรมเรื่องความมัธยัสถ์ซึ่งแทบจะไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก ก็ได้รับการบรรจุในหลักสูตรปี พ.ศ. 2456 และ พ.ศ. 2464 ทั้งนี้สาเหตุน่าจะเกิดจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 และช่วงต้นรัชกาลที่ 6 ซึ่งได้เกิดภาวะฝนแล้งและน้ำท่วมติดต่อกันหลายครั้ง คือเกิดน้ำท่วมในปี พ.ศ. 2451 และ พ.ศ. 2454 เกิดภาวะฝนแล้งในปี พ.ศ. 2453 เกิดน้ำท่วมใหญ่ปีมะเส็ง พ.ศ. 2460 และเกิดฝนแล้งติดต่อกันเป็นเวลา 3 ปี คือระหว่างปี พ.ศ. 2461-พ.ศ. 2463 จากสภาพดินฟ้าอากาศดังกล่าวทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางด้านผลผลิตข้าวในปี พ.ศ. 2462 รัฐบาลต้องห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศในปี พ.ศ. 2463 ทำให้ขาดดุลการค้าถึง 81 ล้านบาท ขณะที่ปกติจะเกินดุล 40 ล้านบาท ทุนสำรองเงินตราต่างประเทศลดลง วิกฤตการณ์นี้ได้ส่งผลต่อไปจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 (ธนากิต, 2542: 274)

เนื้อหาวิชาจรรยา พ.ศ. 2464 นั้นใกล้เคียงกับหลักสูตร พ.ศ. 2456 สาเหตุที่น่าจะเกี่ยวข้องก็คือการที่ประเทศไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2460 และได้ประกาศสงครามกับประเทศเยอรมนี และออสเตรีย-ฮังการี ภาวะของสงครามโลกจึงน่าจะมีส่วนที่ทำให้หลักสูตรมีเนื้อหาที่เน้นในการสร้างคติเรื่องชาตินิยมและลักษณะของเสือป่ามากขึ้น เช่น เรื่องความกล้าหาญ การเห็นประโยชน์หมู่คณะมากกว่าประโยชน์ส่วนตน การนำหลักธรรมมาใช้เพื่อตอบสนองแนวคิดเรื่องชาตินิยม และการทำสงครามนั้นมีปรากฏในเทศนาเสือป่าของรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นแบบเรียนของหลักสูตรที่มีการกล่าวถึงหลักธรรมกับการเป็นทหารหรือการรบเพื่อประเทศชาติว่าไม่ผิดหลักพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2542: 58-59) แนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 และพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในเรื่องการพระศาสนากับแนวคิดเรื่องชาตินิยมนี้เองที่ส่งผลอย่างยิ่งต่อระบบการศึกษาโดยเฉพาะเนื้อหาของวิชาจรรยา เนื่องจาก

ทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพระประมุขสูงสุดของฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรของประเทศ การที่ทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมีความเห็นสอดคล้องกันเป็นอย่างดีในเรื่องพระพุทธศาสนากับคติชาตินิยมนี้ ย่อมทำให้เนื้อหาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรได้รับการนำมาใช้เพื่อคติชาตินิยมได้เป็นอย่างดีในช่วงดังกล่าว

3. หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2471–พ.ศ. 2480

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2471 เป็นหลักสูตรสุดท้ายก่อนที่ประเทศไทยจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในช่วงเวลาดังกล่าวมีเหตุการณ์ที่น่าสนใจเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหลายอย่าง เช่น พ.ศ. 2468 เริ่มพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ พ.ศ. 2471 กระทรวงธรรมการเพิ่มหลักสูตรจริยศึกษามากขึ้น พ.ศ. 2472 ราชบัณฑิตจัดการประกวดหนังสือสอนพระพุทธศาสนา (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542: 110-111) รวมถึงการที่รัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนกรมธรรมการซึ่งได้แยกเป็นกรมอิสระสมทบกระทรวงวังมาขึ้นต่อกระทรวงศึกษาธิการตามเดิม และให้เปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงธรรมการ ตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2469 (ปิ่น มาลากุล, หม่อมหลวง, 2516: 25) ทั้งนี้เพราะทรงมีพระราชดำริว่าในขณะที่อารยธรรมต่างชาติกำลังแผ่อิทธิพลเข้ามาในหมู่ประชาชนชาวไทยนั้น การศึกษาไม่ควรแยกจากวัดเพื่อจะได้เป็นที่พึ่งทางใจให้พุทธศาสนิกชนทั่วไป (ธนากิต, 2542: 340-341)

เหตุการณ์เหล่านี้ควรที่จะทำให้บรรยากาศการเรียนวิชาพระพุทธศาสนามีความตื่นตัวมากขึ้น แต่ในความเป็นจริงกลับไม่ได้ส่งผลต่อเนื้อหาและวัตถุประสงค์การเรียนวิชาจรรยา เนื่องจากหลักสูตรในปีดังกล่าวไม่มีการระบุความมุ่งหมายของวิชาไว้ และเนื้อหาก็ไม่ได้มุ่งเน้นหลักธรรมใด ๆ เพียงแต่กล่าวว่าให้สอนตามวิชาจรรยาโรงเรียนนายร้อยทหารบก ผู้สอนต้องแบ่งเองว่าข้อใด บทใด ควรจะสอนก่อนหรือหลัง ในปีที่ 7 หรือที่ 8 ของระดับมัธยมศึกษา ส่วนอัตราการเรียนวิชาจรรยาเป็นร้อยละ 3.70 ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (กระทรวงธรรมการ, 2471: 1-2) แม้จะไม่สูงนัก

ก็ยังถือว่ามีจำนวนมากเพราะในบางปีนั้นระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายฝ่ายชายไม่มีการเรียนวิชาจรรยา เช่น ปี พ.ศ. 2456 และ ปี พ.ศ. 2464 การศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในช่วงเวลานั้น อาจพิจารณาได้จากหนังสือพระพุทธศาสนาที่ได้รับพระราชทานรางวัลที่ 1 พ.ศ. 2472 แต่งโดยหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุลฯ คือเรื่องศาสนคุณ ทั้งเรื่องคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ศีลห้า คุณบุพการี คุณของศาสนา และคุณของพระมหากษัตริย์ โดยมีการตีความพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นต้นว่าเด็กควรร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีด้วยความกตัญญูต่อพระเจ้าแผ่นดิน (พูนพิศมัย ดิศกุลฯ, หม่อมเจ้าหญิง, 2500: 32-33)

วิชาพระพุทธศาสนาที่ผ่านมาสามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ของรัฐในการสร้างความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และความยึดมั่นในการปกครองแบบราชาธิปไตยมาเป็นเวลานาน แต่หลังจากนั้นก็เกิดการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. 2475 โดยคณะราษฎรได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย วิชาพระพุทธศาสนาก็ได้เปลี่ยนแปลงเนื้อหาและความมุ่งหมายเพื่อตอบสนองระบอบการปกครองแบบใหม่เช่นกัน หลักสูตรการศึกษาแรกที่เกิดขึ้นหลังการปฏิรูปการปกครองคือหลักสูตรปี พ.ศ. 2480 ที่มุ่งเน้นองค์ 3 แห่งการศึกษา คือ พุทธิศึกษา จริยศึกษา พลศึกษา ทั้งนี้หลักสูตรดังกล่าวเกิดขึ้นหลังแผนการศึกษาแห่งชาติ 2 ฉบับคือ แผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ. 2475 และ พ.ศ. 2479 โดยจุดมุ่งหมายด้านจริยศึกษาในปี พ.ศ. 2475 นั้นเพื่อให้มีการอบรมศีลธรรมอันดีงาม ส่วนปี พ.ศ. 2479 เพื่อให้มีศีลธรรมอันดี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2529: 35-41)

วิชาพระพุทธศาสนาซึ่งเดิมคือวิชาจรรยาได้เปลี่ยนเป็นวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม มีอัตราการเรียนร้อยละ 3.57 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 3.33 ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และร้อยละ 3.33 ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยส่วนของวิชาหน้าที่พลเมืองมีเนื้อหาให้รู้หน้าที่ต่อครอบครัว หมู่คณะ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ และรัฐ

ในขณะที่ส่วนของศีลธรรมนั้นมีหลักธรรมที่ไม่ค่อยมีความสำคัญในพระไตรปิฎก คือหลักธรรมเรื่องความซื่อสัตย์ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความมีน้ำใจนักกีฬา ความสุภาพอ่อนน้อม ความกตัญญู และความสามัคคี เป็นต้น อันเป็นการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับสภาพการปกครองที่เปลี่ยนไป กล่าวคือ หลักธรรมเหล่านี้ได้ถูกอธิบายความใหม่จากเดิม และถูกขยายความโดยเชื่อมโยงให้เป็นเรื่องของตนเอง หมู่คณะ ผู้บังคับบัญชา ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ โดยที่การเชื่อมโยงหลักธรรมกับสิ่งต่าง ๆ เช่น รัฐธรรมนูญ นั้นไม่ได้เป็นความหมายดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื้อหาของพระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดอุดมการณ์ทางความคิดในเรื่องรัฐธรรมนูญด้วย นับเป็นสิ่งใหม่ในสังคมไทยขณะนั้น สาเหตุประการหนึ่งเป็นเพราะในช่วงดังกล่าวมีความไม่เข้าใจเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญอย่างมากมาย (ธนากิต, 2545: 32)

ด้วยเหตุนี้วิชาหน้าที่พลเมืองจึงเกิดขึ้นมาคู่ไปกับวิชาศีลธรรม เพื่อเป็นการให้ความรู้ในเรื่องรัฐธรรมนูญ รวมถึงเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ความรู้เกี่ยวกับสภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และศาล สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม และการเลือกตั้ง ส่วนเนื้อหาของวิชาศีลธรรมนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงและเพิ่มเติมหลักธรรมใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับการปกครอง เช่น ความซื่อสัตย์ต่อหมู่คณะ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อหมู่คณะ ความกตัญญูกตเวทีต่อหมู่คณะ ความสามัคคีของหมู่คณะ ซึ่งเป็นไปได้มากว่าคำว่าหมู่คณะนี้น่าจะมาจากคำว่า *"คณะราษฎร"* นั่นเอง นอกจากนี้สาเหตุที่ทำให้หลักธรรมได้ถูกแปรเปลี่ยนความหมายและเพิ่มเติมเนื้อหาที่ไม่ใช่หลักดั้งเดิมนี้น่าจะมาจากความผันผวนของสถานการณ์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น พ.ศ. 2476 พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ยึดอำนาจจากรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา และในปีนั้นได้เกิดกบฏบวรเดชขึ้นเพื่อโค่นล้มรัฐบาล ความผันผวนเหล่านี้เองได้ส่งผลให้รัชกาลที่ 7 ทรงตัดสินพระทัยสละราชสมบัติในปี พ.ศ. 2477 และในปี พ.ศ. 2478 ก็ได้เกิดกบฏนายสิบขึ้น (ธนากิต, 2545: 41-59) เหตุการณ์เหล่านี้ย่อมส่งผลต่อความมั่นคงของรัฐ ดังนั้นวิธีแก้ไขประการหนึ่งที่ให้ผลรวดเร็วและถาวรที่สุดก็คือการปลูกฝัง

จิตสำนึกใหม่ด้วยการศึกษา โดยการให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับการปกครองแบบใหม่ เพื่อให้ประชาชนมีความเรียบร้อยปกครองง่ายตามระบอบประชาธิปไตย ทั้งนี้การศึกษาย่อมเป็นสิ่งที่สามารถทำให้บรรลุวัตถุประสงค์นี้ได้อย่างไม่ยากนัก เพราะเป็นเครื่องมือประการหนึ่งของรัฐในการใช้เพื่อปกครองประชาชน (วิทย์ วิศทเวทย์, 2544: 32-33)

4. หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2491–พ.ศ. 2498

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2491 มีความมุ่งหมายให้อ่านออกเขียนได้ และได้เรียนวิชาที่สมควรแก่อัตภาพ (พรเพ็ญ ปทุมศิริ, ม.ป.ป.) หลักสูตรนี้วิชาศีลธรรมแยกจากวิชาหน้าที่พลเมือง โดยมีอัตราการเรียนร้อยละ 3.57 และมีความมุ่งหมายเพื่อให้นับถือเลื่อมใสพระพุทธศาสนาและปฏิบัติในกิจพิธีตามประเพณีนิยม ให้มีกิริยามารยาทเรียบร้อย และให้มีคุณงามความดีโดยอุปนิสัย โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระรัตนตรัย เบญจศีล เบญจธรรม อันเป็นหลักธรรมดั้งเดิมในพระไตรปิฎก และเกี่ยวกับมารยาทในการประชุม สัมมาคารวะ ความเชื่อฟัง ตรงต่อเวลา การทำงานด้วยความมีระเบียบ การถือประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนบุคคล ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมที่แปลกใหม่เมื่อเทียบกับในหลักสูตรและหลักธรรมดั้งเดิมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

แม้ว่าหลักธรรมที่เพิ่มเติมมาใหม่บางอย่าง เช่น ความมีสัมมาคารวะ ความเชื่อฟัง อาจจะปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกบ้างก็ตาม แต่ก็มิใช่หลักธรรมที่สำคัญมากนัก แต่หลักธรรมเหล่านั้นกลับได้รับความสำคัญในหลักสูตร ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าวิชาพระพุทธศาสนาได้ถูกเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐในขณะนั้น กล่าวคือในปี พ.ศ. 2481-พ.ศ. 2487 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้นโยบายสร้างชาติทางเศรษฐกิจซึ่งมีแนวโน้มในทางลัทธิชาตินิยม โดยมีการกำหนดแบบแผนปฏิบัติอันดีงามที่เรียกว่า *"รัฐนิยม"* เพื่อให้ประชาชนได้ยึดถือและปฏิบัติตาม และได้ออกกฎหมายได้แก่ *"พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483"* และ *"พระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมที่ประชาชนไทยต้องปฏิบัติตาม พ.ศ. 2484"* เพื่อที่จะจัดระเบียบ

การดำเนินชีวิตของคนไทยให้เป็นแบบอารยประเทศ รัฐบาลได้ประกาศใช้รัฐนิยมถึง 12 ฉบับ ในปี พ.ศ. 2482-พ.ศ. 2485 เพื่อประกาศเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ชนในชาติควรประพฤติปฏิบัติ เช่น ระเบียบการบริโภคอาหารให้ใช้ช้อนส้อมเป็นอุปกรณ์ในการรับประทานอาหารแทนการใช้มือเปิบข้าวและหยิบอาหาร รวมทั้งการห้ามมิให้ประชาชนกินหมาก และมีพระราชกฤษฎีกาให้ประชาชนรักษามารยาทอันดีในที่สาธารณะ เช่น ให้ชายไทยเลิกนุ่งกางเกงแพรออกนอกบ้าน ให้สวมชุดสากล และให้ผู้หญิงเลิกนุ่งโจงกระเบน เปลี่ยนมานุ่งผ้าถุง สวมหมวก สวมรองเท้า จนถึงกับมีคำขวัญว่า *"มาลานำไทยไปสู่มหาอำนาจ"* (ธนากิต, 2545: 73-78)

หลักธรรมอีกประการหนึ่งในหลักสูตรการศึกษาคือเรื่องความเชื่อฟังนั้นยิ่งสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในยุคนั้นเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏว่า พ.ศ. 2487 สำนักนายกรัฐมนตรีได้ประกาศใช้วีรธรรมของชาติไทย โดยแบ่งออกเป็น 14 หัวข้อ เช่น *"ไทยรักชาติยิ่งชีวิต"* และ *"ไทยเป็นชาติว่าตามกันและเชื่อผู้นำ"* มีการประกาศใช้ *"คติ 6 ประการของคนไทย"* เช่น *"ตัวตายดีกว่าชาติตาย"* และ *"ว่าอะไรว่าตามกัน"* รวมทั้งสื่อมวลชนยังช่วยเผยแพร่รัฐนิยม ระเบียบของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ตลอดจนช่วยเผยแพร่เพลงปลุกใจ คำขวัญ สุนทรพจน์ และคติเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น หนังสือพิมพ์ประมวลวัน ใช้คำขวัญว่า *"เชื่อผู้นำทำให้ชาติพ้นภัย"* และหนังสือพิมพ์ไทยราษฎรใช้คำขวัญว่า *"เชื่อพิบูลสงครามชาติไม่แตกแยก"* (ธนากิต, 2545: 81-82)

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2493 มีอัตราการเรียนวิชาศีลธรรมร้อยละ 3.33 ทั้งในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย โดยแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนพระพุทธศาสนา ธรรมจริยา และคิหิปฏิบัติ ส่วนพระพุทธ-ศาสนามีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เบญจศีล เบญจธรรม พุทธโอวาท วันสำคัญ กิจวัตรของพุทธมามกะ ส่วนธรรมจริยามีเนื้อหาเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวที ความเมตตากรุณา ความสุภาพอ่อนน้อม ส่วนคิหิปฏิบัติมีเนื้อหาเกี่ยวกับ ฆราวาสธรรม สุขของคฤหัสถ์ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คหปติธรรม คุณสมบัติของผู้ดีและมารยาทในสังคม เป็นต้น โดยที่หลักธรรม

หมวดคิหิปฏิบัติมีจุดที่น่าสนใจเพราะบรรจุหลักธรรมที่เน้นประโยชน์ปัจจุบันมากกว่าประโยชน์อย่างอื่น โดยเฉพาะหลักธรรมเพื่อสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น คหปติธรรม สุขของคฤหัสถ์ และการครองทรัพย์สมบัติ หลักธรรมเหล่านี้สอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติทางเศรษฐกิจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ในช่วงเวลาดังกล่าว ประเทศไทยระส่ำระสายเพราะการกบฏ เช่น พ.ศ. 2491 เกิดกบฏเสนาธิการหรือกบฏนายพล และกบฏแบ่งแยกดินแดน พ.ศ. 2492 เกิดกบฏวังหลวง พ.ศ. 2494 เกิดกบฏแมนฮัตตัน (ธนากิต, 2545: 98-105) ดังนั้นหลักธรรมที่ใช้ปกครองประชาชนได้ง่าย เช่น ความกตัญญูกตเวที ความสุภาพอ่อนน้อม คารวธรรม จึงเป็นหลักธรรมที่ได้รับการเน้นมาก นอกจากความไม่สงบภายในประเทศแล้ว ภัยอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นคือการคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์ ดังนั้นจึงเกิดนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ เช่น ในปี พ.ศ. 2495 ได้เกิดพระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ขึ้น (ธนากิต, 2545: 115) พระพุทธศาสนาในยุคนี้จึงต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ของบ้านเมืองในฐานะที่เป็นเครื่องมือประการหนึ่งของรัฐในการต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์

ดังนั้นเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนารวมถึงคณะสงฆ์จึงได้ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นเครื่องมือของรัฐในการต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์เพิ่มเติมจากบทบาทเดิมที่มีหน้าที่สร้างความจงรักภักดีต่อชาติหรือรัฐธรรมนูญ เป็นต้น พระพุทธ-ศาสนาในยุคนี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้แทนความเป็นไทย เพื่อใช้ในการต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ ดังนั้นจึงมิแปลกแต่อย่างใด ถ้าเนื้อหาวิชาพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาในช่วงเวลานี้จะเป็นการตอบสนองนโยบายของรัฐในเรื่องการต่อต้านคอมมิวนิสต์ด้วย การบรรจุเนื้อหาเพิ่มมากขึ้นเพื่อเน้นความเป็น *"พุทธ"* นั้น ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทย ซึ่งเป็นหลักประกันว่าจะไม่เป็นคอมมิวนิสต์ (พระไพศาล วิสาโล, 2546: 87-117)

ในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2498 นั้น ไม่มีการเรียนวิชาศีลธรรมแต่อย่างใด แต่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหน้าที่พลเมือง ศีลธรรม สุขศึกษา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ พลศึกษา การฝีมือ ดนตรี และขับร้อง ฯลฯ รวมอยู่ในวิชาสังคมศึกษา ซึ่งไม่กำหนดอัตราการเรียนในแต่ละส่วนว่ามีเท่าใด การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลักสูตรนี้เมื่อมีการรวมวิชาต่าง ๆ เข้ากับหมวดสังคมศึกษาแล้ว จึงไม่ปรากฏสัดส่วนและเนื้อหาการเรียนวิชาศีลธรรมอย่างชัดเจน แต่จากความมุ่งหมาย 21 ข้อ ในหลักสูตรประถมศึกษาสรุปได้ว่าเพื่อพัฒนาความงอกงามของเด็กทางกายภาพ ทางวุฒิปัญญา ทางสังคมและอาเวค เป็นพลเมืองที่เหมาะสมในระบอบเสรีประชาธิปไตย ซึ่งสอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ. 2494 ที่เน้นว่ารัฐมีความมุ่งหมายให้พลเมืองได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัตภาพเพื่อเป็นพลเมืองดี มีร่างกายแข็งแรงและอนามัยสมบูรณ์ มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพ และมีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2529: 44) อันจะเห็นได้ว่าเริ่มมีแนวคิดในการใช้หลักสูตรการศึกษาเพื่อตอบสนองรัฐในการสร้างจิตสำนึกเรื่องประชาธิปไตย

5. หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2503–พ.ศ. 2524

หลักสูตรปี พ.ศ. 2503 นั้น ในแผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ. 2503 ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายทางจริยธรรมเพื่อให้มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีหิริโอตตัปปะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมกว่าส่วนตัว ส่วนความมุ่งหมายระดับหลักสูตรนั้นมุ่งให้ดำรงตนเป็นพลเมืองดีของชาติในระบอบประชาธิปไตย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2529: 50) ในระดับประถมศึกษาตอนต้นไม่มีวิชาที่เกี่ยวข้องกับวิชาพระพุทธศาสนา แต่กล่าวถึงธรรมเนียม ศีลธรรม และวัฒนธรรมอย่างกว้าง ๆ โดยไม่ได้ระบุว่าเป็นของศาสนาใดในวิชาสังคมศึกษา ระดับประถมศึกษาตอนปลายมีส่วนของศีลธรรมในวิชาสังคมศึกษา ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เบญจศีล เบญจธรรม คุณสมบัติของผู้ดี มรรยาทในสังคม และมีการกล่าวว่าในท้องถิ่นใดที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอื่นนอกจากศาสนาพุทธ อาจสอนหัวข้อธรรมะในศาสนานั้นประกอบด้วยได้ (กระทรวง

ศึกษาธิการ, 2503: 18-25) นับเป็นครั้งแรกที่สามารถเรียนธรรมะศาสนาอื่นในหลักสูตรได้ ทั้งนี้สาเหตุน่าจะมาจากแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยซึ่งเน้นย้ำมากในหลักสูตรนี้ก็เป็นได้ เมื่อคำนวณอัตราส่วนการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษามีอัตราร้อยละ 0.74 ซึ่งน้อยที่สุดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นร้อยละ 3.33 มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติพุทธสาวก หน้าที่ของพุทธศาสนิกชน และหลักธรรมต่าง ๆ เช่น ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ อบายมุข 4 สุขของคฤหัสถ์ ฆราวาสธรรม ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมีอัตราร้อยละ 1.66 และมีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักทางศีลธรรม พุทธประวัติ พิธีทำบุญ เป็นต้น

ในช่วงปีดังกล่าวรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ โดยจะเห็นได้จากในปี พ.ศ. 2504-พ.ศ. 2509 รัฐบาลได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 หลักธรรมในพระพุทธ-ศาสนาก็ได้ปรับตัวด้วยเช่นกัน ดังนั้นในหลักสูตรการศึกษานี้จึงเน้นหลักธรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ เช่น ความมัธยัสถ์ ความอุตสาหะ สุขของคฤหัสถ์ ซึ่งสอดคล้องกับความมุ่งหมายรวมของหลักสูตรด้วย เช่น ให้รู้จักประหยัดทรัพย์ ประหยัดเวลา และพลังงาน ให้รู้จักช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจของครอบครัว และรู้ช่องทางที่จะประกอบอาชีพ ให้ส่งเสริมการค้าของคนไทย และให้รู้ว่าการผลิตและการใช้ของไทยเป็นการช่วยเศรษฐกิจของชาติ สอดคล้องกับแนวคิดของจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งถือว่าเป็นภารกิจสำคัญของรัฐบาลที่จะทำให้ประชาชนในประเทศมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจอย่างเท่าเทียมกัน (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2547: 98)

หลักสูตร พ.ศ. 2518 ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีวิชาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจำนวน 8 วิชา คือ วิชาสังคมศึกษา 3 (ส 503) วิชาสังคมศึกษา 4 (ส 504) วิชาศาสนาสากล (ส 031 และ ส 041) วิชาศีลธรรม (ส 442 และ ส 543) และวิชาพุทธศาสนาในประเทศไทย (ส 042) คิดอัตรารวมร้อยละ 10 มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ มงคล ศาสนาสากล พระพุทธศาสนาในประเทศไทย พิธีกรรมต่าง ๆ มารยาทไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เห็นคุณค่าของศาสนา เพื่อความสงบสุขทั้งส่วนตนและส่วนรวม

สามารถประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้เหมาะสมแก่ภาวะเศรษฐกิจ และเพื่อรักษาวัฒนธรรมไทย ความมุ่งหมายรวมของหลักสูตรเพื่อให้เป็นพลเมืองดี มีศีลธรรม รู้จักสิทธิหน้าที่ รู้จักแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี มีทัศนะในการเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมประชาธิปไตย และเพื่อให้เห็นคุณค่าและธำรงรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และวัฒนธรรมไทย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2518: 1-20) มีข้อสังเกตว่าการที่หลักสูตรการศึกษาและวิชาพระพุทธศาสนาเน้นความมุ่งหมายเรื่องความสงบของตนเองและสังคมนั้น สาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง รัฐบาลย่อมตระหนักถึงพฤติกรรมและทัศนคติของเยาวชนมากขึ้น เพราะนอกจากบทบาทของนิสิตนักศึกษาจะมีมากขึ้นจนส่งผลกระทบต่ออำนาจการปกครองของรัฐแล้ว ยังอาจจะมีผลต่อความไม่สงบของสังคมด้วยก็เป็นได้

หลักสูตร พ.ศ. 2521 มีความมุ่งหมายระดับชาติให้ทุกคนได้รับการศึกษาเพื่อการดำรงชีวิตและพัฒนาสังคม ความมุ่งหมายระดับหลักสูตรเพื่อให้เป็นคนดีมีคุณภาพ มีความรู้ความสามารถ มีความสงบสุขในชีวิต เป็นพลเมืองดีของสังคม ส่วนแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 มีความมุ่งหมายเพื่อให้สามารถดำรงชีวิต ทำประโยชน์แก่สังคม มีความอยู่รอดปลอดภัย มีความมั่นคงและความผาสุกร่วมกัน และให้มีความเข้าใจและกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองตามวิถีประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2529: 55) ซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-พ.ศ. 2524) ในหมวดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520: 270)

ในระดับประถมศึกษามีอัตราเรียนวิชาพระพุทธศาสนาร้อยละ 25.00 แบ่งเป็นวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตร้อยละ 2.66 และวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยร้อยละ 22.33 วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยนั้นมีเนื้อหาจริยธรรมที่ไม่ได้ระบุว่าเป็นของศาสนาใด แต่ส่วนใหญ่เป็นของพุทธศาสนา เช่น

ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ความกตัญญูกตเวที การทำใจให้สงบมีสมาธิ หลักธรรมการอยู่ร่วมกัน วิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เบญจศีล เบญจธรรม อิทธิบาท 4 พุทธภาษิต พิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้ถ้าไม่นับวิชาจริยธรรมแล้วจะมีอัตราการเรียนร้อยละ 2.66 เท่านั้น เพราะวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยไม่ได้ระบุว่าเป็นคำสอนของพุทธศาสนา สำหรับเนื้อหาที่น่าสนใจ เช่น พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ศาสนาทุกศาสนามุ่งให้ทุกคนทำความดี ทุกคนจึงมีเสรีภาพที่จะเลือกนับถือ และพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์ของทุกศาสนา รวมทั้งมีการระบุวัตถุประสงค์รวมของทุกศาสนาด้วย ทั้งนี้เหตุผลน่าจะมาจากความต้องการเน้นประชาธิปไตยนั่นเอง เพราะมีการกล่าวในวัตถุประสงค์ว่าเป็นการศึกษาที่มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ โดยมีเป้าหมายหลักร่วมกันเพื่อความสันติสุข (กรมวิชาการ, 2533: หน้า ฑ) อันเป็นลักษณะของประชาธิปไตยนั่นเอง

ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาร้อยละ 1.19 คือวิชาสังคมศึกษา (ส 101) และประเทศของเรา (ส 102) ซึ่งอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธ-ศาสนา ธรรมะ และพิธีกรรม ในขณะที่วิชาเลือกไม่มีวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาภาษาบาลีแต่อย่างใด แม้ว่าในหลักสูตรจะมีวิชาที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมทางศาสนา เช่น วิชาศาสนบัญญัติ วิชาศาสนประวัติ วิชาจริยธรรม แต่เมื่อพิจารณารายละเอียดแล้วพบว่าเป็นวิชาของศาสนาอิสลามทั้งสิ้น เช่น วิชาศาสนบัญญัติมีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติศาสนาอิสลาม เช่น การละหมาด การถือศีลอด กฎของซากาตและฟิตเราะห์ วิชาศาสนประวัติมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของคัมภีร์เตาร๊อต ประวัตินบีมูฮัมหมัด เป็นต้น (กรมวิชาการ, 2525: 81-83) ทั้งนี้กระทรวงศึกษาธิการได้เพิ่มวิชาเลือกในกลุ่มวิชาสังคมศึกษาเป็นหลักสูตรอิสลามศึกษา 5 วิชา คือ วิชาเอกภาพ กุรอาน ศาสนบัญญัติ ศาสนประวัติ และวิชาจริยธรรม (กรมวิชาการ, 2525: 228-229) นับว่าเป็นการเปิดกว้างทางการศึกษาด้านศาสนาสมกับระบอบประชาธิปไตย

สำหรับวัตถุประสงค์ในหลักสูตร เช่น การรู้จักแก้ปัญหาด้วยสันติวิธีอย่างมีหลักการและเหตุผล ปลูกฝังให้ภูมิใจในความเป็นไทย มีความ

จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีความรู้และเลื่อมใสในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข จะเห็นได้ว่าเรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันยังเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนเรื่องการแก้ไขปัญหาอย่างสันติวิธีนั้นปรากฏขึ้นในหลักสูตรหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งนักศึกษาถูกมองว่าเป็นต้นเหตุของความรุนแรง รวมทั้งต้องการทำลายชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ดังนั้นการเน้นวัตถุประสงค์ดังกล่าวจึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ในช่วงเวลานั้นพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้เชิญอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาเป็นรัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัย เพื่อคลี่คลายปัญหาระหว่างสถาบันการศึกษาชั้นสูงกับรัฐบาล โดยเฉพาะจากกรณี 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 และเพื่อประสานความสามัคคีของคนในชาติ จึงได้มีการออกพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้กระทำความผิดเนื่องในการชุมนุมระหว่างวันที่ 4-6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 (ธนากิต, 2545: 303)

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายปี พ.ศ. 2524 มีวัตถุประสงค์สอดคล้องกับหลักสูตรปี พ.ศ. 2521 เช่น มีการแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี ฯลฯ ทำให้ผู้ที่เรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2521 จะเป็นผู้เรียนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายในปี พ.ศ. 2524 เช่นกัน นับว่าเป็นการสร้างทัศนคติเรื่องเดียวกันนี้อย่างต่อเนื่อง ส่วนวิชาพระพุทธศาสนานั้นมีอัตราร้อยละ 6.65 คือวิชาสังคมศึกษา (ส 402) สังคมศึกษา (ส 606) ซึ่งเป็นวิชาบังคับในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 และ 6 ตามลำดับ ส่วนวิชาเลือกมีวิชาประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย (ส 0210) วิชาพุทธศาสนาในประเทศไทย (ส 041) และวิชาพระพุทธรูปและพุทธศิลป์ในประเทศไทย (ส 042) สำหรับวัตถุประสงค์บางประการยังเหมือนหลักสูตรก่อน ๆ เช่น การแก้ปัญหาด้วยใจสงบ หรือความพยายามทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนิกชนต่างศาสนา และการสร้างความตระหนักในความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

นอกจากนี้การสร้างทัศนคติในการสร้างความเป็นชาติไทยก็ได้ถูกปลูกฝังอย่างชัดเจนในหลักสูตรนี้ ด้วยเหตุนี้วิชาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความเป็น

ไทยจึงปรากฏขึ้น ไม่เว้นแม้กระทั่งวิชาพระพุทธศาสนาที่ถูกเชื่อมโยงให้เข้ากับความเป็นชาติไทย เช่น วิชาพุทธศาสนาในประเทศไทย วิชาประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย วิชาพระพุทธรูปและพุทธศิลป์ในประเทศไทย ทั้งนี้สาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี พ.ศ. 2525 บรรยากาศแห่งความเป็นชาติไทยย่อมทำให้หลักสูตรการศึกษามีการปรับตัวให้เข้ากับบรรยากาศของชาติด้วย อย่างไรก็ดีหลักสูตรนี้มีจุดร่วมที่สำคัญคือการโยงวิชาพระพุทธศาสนาให้เข้ากับสังคมไทยและความเป็นไทย หรือกล่าวให้ชัดในที่นี้คือรัฐไทย ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นการสร้างคนดีอันไม่ต่างจากพลเมืองดีในมุมมองของรัฐอีกด้วย (สุวรรณา วงศ์ไวศยวรรณ, 2529: 51)

การที่วิชาพระพุทธศาสนาได้ถูกนำไปเชื่อมโยงกับความเป็นประชาธิปไตย เช่น ความมุ่งหมายเพื่อให้รู้จักเคารพสิทธิ เสรีภาพของผู้อื่น รู้จักหน้าที่ของตนเองและผู้อื่นบนรากฐานแห่งกฎหมาย จริยธรรมและศาสนา มีความสำนึกในการเป็นคนไทยร่วมกัน รักชาติ รักประชาธิปไตย ความมุ่งหมายดังกล่าวนี้สาเหตุหนึ่งน่าจะเกิดจากในสมัยที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลได้ดำเนินการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์โดยใช้ *"การเมืองนำการทหาร"* ซึ่งนับว่าเป็นนโยบายของรัฐบาลที่ประสบความสำเร็จอย่างสูง นอกจากนั้นในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2524 ได้มีคณะทหารกลุ่มยังเติร์กทำการปฏิวัติรัฐบาลของพลเอกเปรม (ธนากิต, 2545: 313-314) เหตุการณ์ทั้งสองนี้มีจุดร่วมกันคือเป็นภัยที่คุกคามระบอบประชาธิปไตย แต่มีศัตรูที่ต่างกันคือลัทธิคอมมิวนิสต์ และคณะรัฐประหาร เหตุการณ์ดังกล่าวนี้จึงมีส่วนทำให้รัฐบาลใช้หลักสูตรการศึกษาและวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อปลูกฝังความยึดมั่นและหวงแหนในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยไว้ได้ดีที่สุดเช่นเดียวกัน

6. หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2533–พ.ศ. 2544

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2533 คือหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) หลักสูตรจึงมีหลักการเช่นเดียวกับปี พ.ศ. 2521 เช่น เป็นการ

ศึกษาที่มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ แต่ให้ท้องถิ่นมีโอกาสพัฒนาหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการได้ โดยวัตถุประสงค์ระดับประถมศึกษาเพื่อมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตทำประโยชน์ให้กับสังคมในฐานะพลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเป็นต้น สำหรับอัตราเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษามีอัตราร้อยละ 5.10 ในวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีอัตราร้อยละ 11.42 ในวิชาพระพุทธศาสนา 6 วิชา คือ ส 018-ส 0113 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายมีอัตราร้อยละ 12.12 ในวิชาพระพุทธศาสนา 6 วิชา คือ ส 048-ส 0413 เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นครั้งแรกที่มีการเรียกว่าวิชาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ เพราะในอดีตจะเรียกชื่อวิชาว่าวิชาธรรมจารี ธรรมจริยา จรรยา หน้าที่พลเมือง ศีลธรรม สังคมศึกษา เป็นต้น

ถ้าพิจารณาจากหลักสูตรการศึกษาที่ผ่านมาจะพบว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนามีจำนวนลดลงเกือบทุกปี จนกระทั่งในหลักสูตรนี้เองที่ประเด็นดังกล่าวถูกตั้งข้อสังเกตจากหลายฝ่ายว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาลดลง กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ชี้แจงและพิมพ์หนังสือคู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมว่าหลักสูตรวิชาสังคมศึกษามีปัญหาเนื่องจากวิชาบังคับนั้นไม่ได้แยกให้เห็นเป็นรายวิชาต่าง ๆ เหมือนหลักสูตรเดิม แต่ได้บูรณาการสาขาวิชาต่าง ๆ วิชาศีลธรรมจึงหายไปจากหลักสูตร แท้ที่จริงแล้ววิชาศีลธรรม ยังคงบูรณาการอยู่ทั้งในวิชาบังคับและวิชาเลือก ดังนั้นจึงมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ว่าหลักสูตรไม่ให้ความสำคัญแก่วิชาพระพุทธศาสนาเท่าที่ควรอีกประการหนึ่งเพราะวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัยได้เปลี่ยนเป็นวิชาจริยธรรมสากล เพราะต้องการให้วิชาจริยธรรมเป็นจริยธรรมของทุกศาสนา ด้วยเหตุผลที่ว่าประเทศไทยมีการปกครองแบบประชาธิปไตย วิชาจรรยาก็มีส่วนที่จะต้องปรับปรุงตามไปด้วย โดยเนื้อหาของศีลธรรมจะเป็นจริยธรรมซึ่งตรงกันในทุกศาสนาเพื่อให้เป็นไปตามหลักประชาธิปไตย (กรมวิชาการ, 2536: 1-2)

นอกจากนี้กระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงว่ากระทรวงเห็นคุณค่าของวิชาจริยธรรมมากขึ้นเนื่องจากปัญหาเยาวชนมีมากขึ้น จึงมีการบรรจุวิชาที่

เกี่ยวข้องกับศาสนาอื่น ๆ ไว้ด้วย เช่น วิชาคำสั่งสอนของพระเยซูคริสตเจ้า วิชาอาณาจักรของพระเจ้า วิชาศาสนาอิสลาม เช่น วิชาอัลกุรอาน ศาสนบัญญัติ ซึ่งถือว่าหลักสูตรในปีนี้เปิดโอกาสให้วิชาด้านศาสนาอื่น ๆ มากขึ้น ในขณะที่วิชาพระพุทธศาสนามีจำนวนลดลงตั้งแต่หลักสูตรประถมศึกษา จนต้องมีการเรียกร้องจากหลายฝ่ายดังที่ได้กล่าวแล้ว ทั้งนี้เมื่อมีการเพิ่มเติมเนื้อหาวิชาของศาสนาอื่น ๆ มากขึ้น จึงต้องลดวิชาพระพุทธศาสนาลงเพื่อมิให้กระทบต่อโครงสร้างหลักของหลักสูตร ซึ่งกระทรวงได้ชี้แจงว่าจากการนิเทศ ติดตามและประเมินผลการใช้หลักสูตร พบว่ามีปัญหาทั้งในด้านการปฏิบัติและการจัดการเรียนการสอน เช่น โรงเรียนต้องหาเวลาพิเศษเพิ่มจากเดิมมาจัดสอนเพราะหลักสูตรเพิ่มเนื้อหาแต่ไม่ได้เพิ่มคาบเวลา ครูผู้สอนยังไม่มีความเข้าใจลึกซึ้งถึงหลักธรรม การสอนก็เป็นไปตามตำรา มุ่งการท่องจำมากกว่าการวิเคราะห์และปฏิบัติ ครูและทั้งบุคคลในสังคมก็ไม่เป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่นักเรียน (กรมวิชาการ, 2536: 1-2)

สำหรับเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษานั้นมีสาระการเรียนรู้ 9 ประการคือ 1) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา 2) พุทธประวัติ ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา และชาวพุทธตัวอย่าง 3) พระสงฆ์และการปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์ 4) หน้าที่ชาวพุทธ 5) วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา 6) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 7) พุทธ-ศาสนสุภาษิต 8) การบริหารจิตและเจริญปัญญา 9) ศาสนพิธี ระดับมัธยม-ศึกษาตอนต้นแบ่งเป็น 8 ส่วน คือ 1) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธ-ศาสนา 2) พุทธประวัติ ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา และชาวพุทธตัวอย่าง 3) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 4) พระสงฆ์และการปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์ 5) พระไตรปิฎก พุทธศาสนสุภาษิต ภาษาบาลี และคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา 6) หน้าที่ชาวพุทธ 7) การบริหารจิตและเจริญปัญญา 8) มรรยาทชาวพุทธ ศาสนพิธี วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ระดับมัธยม-ศึกษาตอนปลายแบ่งเป็น 8 ส่วน เช่นเดียวกับระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เพียงแต่มีการเปลี่ยนชื่อหัวข้อบางหัวข้อ และมีการสลับลำดับหัวข้อกันเท่านั้น

หลักสูตรปีนี้ถือว่ามีมาตรฐานในการจัดกลุ่มเนื้อหาวิชาซึ่งครอบคลุมเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนาได้ดี อย่างไรก็ตามการแบ่งเนื้อหาวิชาเช่นนี้ก็ทำให้เกิดปัญหาความซ้ำซ้อนของเนื้อหาวิชา และปัญหาการแบ่งแยกเนื้อหาวิชา กล่าวคือเมื่อแบ่งเนื้อหาเป็น 8 ส่วนในทุกระดับชั้น เนื้อหาในแต่ละหัวข้อนั้นย่อมมีความซ้ำซ้อนกัน เช่น วันสำคัญทางพุทธศาสนา ก็ต้องเรียนในทุกระดับชั้น ยิ่งถ้าพิจารณาในเนื้อหาวิชาแล้วจะพบความซ้ำซ้อนของเนื้อหาด้วย เช่น วันสำคัญทางพุทธศาสนาจะมีวันธรรมสวนะ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา และในทุกระดับชั้นก็จะมีเนื้อหาของวันดังกล่าวประกอบด้วยทุกชั้น ส่วนปัญหาการแยกหมวดธรรมนั้นพบว่าหลักธรรมเดียวกันถูกแบ่งแยกสอนในหลายระดับชั้น เช่น เรื่องของทิศ 6 พรหมวิหาร 4 มงคล 38 ประการ แม้แต่อริยสัจ 4 ได้มีการแบ่งแยกหัวข้อธรรมหมวดเดียวกันแต่เรียนในชั้นต่าง ๆ กัน โดยกระทรวงศึกษาธิการชี้แจงว่าหลักธรรมในแต่ละระดับชั้นจะปรากฏเพียงบางหัวข้อหรือปรากฏไม่ครบทั้งหมด แต่จะไปปรากฏครบในระดับชั้นที่สูงขึ้น เพราะคำนึงถึงความยากง่ายกับพัฒนาการของเด็ก เช่น เรื่องทิศ 6 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ให้เรียน 4 หัวข้อ คือการเคารพพ่อแม่ การเคารพครู การเคารพผู้อาวุโส ความรักและความสามัคคีกับพี่น้อง ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เรียนเพิ่มอีก 1 คือความรักและความสามัคคีกับเพื่อน เมื่อถึงประถมศึกษาปีที่ 6 จะได้เรียนครบ (กรมวิชาการ, 2536: คำชี้แจง) การแบ่งแยกหมวดธรรมนั้น แม้จะเป็นผลดีในเรื่องความเหมาะสมของผู้ฟัง แต่ในขณะเดียวกันนั้นย่อมทำให้การเรียนขาดความต่อเนื่องและขาดความสมบูรณ์ได้เช่นกัน เพราะปรากฏว่าหลักธรรมบางข้อ เช่น เรื่องประโยชน์ 3 ได้ถูกตัดจนเหลือข้อเดียว

นอกจากนี้ในหลักสูตรได้โยงวิชาพระพุทธศาสนาให้เข้ากับประชาธิปไตยของประเทศไทย เช่น วิชา ส 048 กล่าวว่าเน้นสังคมชมพูทวีปสมัยก่อนพุทธกาลที่ยึดมั่นในระบบวรรณะทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคม ไม่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ เป็นเหตุให้เกิดพุทธศาสนาขึ้นในสมัยนั้น อันเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในสังคมไทยปัจจุบัน (กรมวิชาการ, 2541: 12) เนื้อหาดังกล่าวย่อมทำให้เห็นถึงการปรับตัวของพระพุทธศาสนา

ให้เข้ากับระบอบการปกครองอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสาเหตุน่าจะมาจากการที่ระบอบประชาธิปไตยในประเทศยังมีความไม่มั่นคงตลอดมา เช่น ในสมัยของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี ที่การเมืองได้พัฒนามาจนกระทั่งประเทศไทยได้มีโอกาสสัมผัสกับ *"ประชาธิปไตยเต็มใบ"* แต่การเมืองไทยก็ต้องสะดุดอีกครั้งกับการยึดอำนาจโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อย หรือ *"รสช."* ที่ยึดอำนาจจากรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2547: 122)

แนวคิดดังกล่าวยังปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 พ.ศ. 2530-พ.ศ. 2534 ซึ่งมีการกล่าวไว้ชัดเจนว่าให้ใช้หลักสูตรการศึกษาในการพัฒนาจิตใจเรื่องประชาธิปไตยในส่วนของแผนงานพัฒนาจิตใจและวัฒนธรรม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคมในการพัฒนาจิตใจให้เกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม แผนดังกล่าวมีการระบุถึงมาตรการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติและสอดแทรกเรื่องการพัฒนาจิตใจด้านคุณธรรมและค่านิยมในหลักสูตรการศึกษา โดยเน้นการอบรมนักเรียนทั้งในและนอกระบบ รวมทั้งอบรมผู้บริหารการศึกษา โดยเน้นการประหยัด อดออม และนิยมไทย มีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย ปฏิบัติหน้าที่อันพึงมีต่อชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530: 91-93)

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2544 มีหลักการบางข้อของหลักสูตร เช่น เป็นหลักสูตรที่มีโครงสร้างยืดหยุ่นทั้งด้านสาระ เวลา และการจัดการเรียนรู้ เป็นหลักสูตรที่จัดการศึกษาได้ทุกรูปแบบ ด้วยเหตุที่มีหลักการเช่นนี้เอง จึงไม่มีการระบุรายละเอียดต่าง ๆ ของวิชา เช่น ไม่มีการแบ่งอัตราเวลาเรียนในแต่ละสาระการเรียนรู้ว่าต้องเรียนจำนวนเท่าใด โดยให้สถานศึกษาแต่ละแห่งพิจารณาตามความเหมาะสม ซึ่งถือว่ามีความยืดหยุ่นสูง แต่ความยืดหยุ่นสูงก็อาจทำให้เกิดความสับสนได้ เพราะไม่มีมาตรฐานกลาง สำหรับประเด็นที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น มาตรฐานการเรียนรู้ ส 1.1 ให้เข้าใจ ประวัติความสำคัญ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ มาตรฐาน ส 1.2 ยึดมั่นในศีลธรรม และศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ และมาตรฐาน ส 1.3 ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรม และศาสนพิธีของ

พระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ มีข้อสังเกตว่ามาตรฐานดังกล่าวไม่ได้เจาะจงพระพุทธศาสนาเท่านั้น จึงทำให้มีการเรียกร้องในปี พ.ศ. 2544 โดยเฉพาะกลุ่มชาวพุทธที่ออกมาชุมนุมเพื่อเรียกร้องรัฐบาล โดยชาวพุทธกว่า 5,000 คน จาก 34 องค์กร นัดชุมนุมเพื่อเสนอข้อเรียกร้อง 5 ข้อ โดยข้อเรียกร้องที่ 4 มีการเสนอให้วิชาพระพุทธศาสนาเป็นหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน และมีมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ โดยเป็นวิชาบังคับสำหรับนักเรียนที่เป็นพุทธศาสนิกชนและมีค่าหน่วยการเรียนและเวลาเรียนไม่น้อยกว่าในหลักสูตรปัจจุบัน (ไทยรัฐ, 2544: 19)

ในที่สุดกระทรวงศึกษาธิการจึงมีคำสั่งเมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2545 เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี มีพระเทพโสภณเป็นประธานกรรมการ และมีพระธรรมปิฎก ดร.สิริกร มณีรินทร์ ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ และปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้น เป็นที่ปรึกษา มีกรรมการรวม 63 รูป/คน โดยพระเทพโสภณได้กล่าวชี้แจงว่าหลักสูตรนี้พูดถึงการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาไว้เพียง 10 บรรทัด ชาวพุทธทั้งหลายมีความห่วงใยว่าพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ถ้าให้สถานศึกษาแต่ละแห่งจัดทำรายละเอียดกันเองก็เกรงว่าจะเกิดการแตกนิกายมากมาย และจะมีผลกระทบต่อความสามัคคีของคนในชาติ ดังนั้นจึงจัดทำหลักสูตรแกนกลางพระพุทธศาสนาที่ทุกโรงเรียนสามารถใช้ร่วมกัน ส่วนอธิบดีกรมวิชาการก็ได้ทำหนังสือชี้แจงที่ ศธ 0607/4389 ใจความว่า การจัดการเรียนรู้ในสาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น สถานศึกษาควรจัดให้ผู้เรียนที่นับถือศาสนาพุทธได้เรียนรู้ประมาณ 2 ชั่วโมง หรือ 2 คาบต่อสัปดาห์ คาบละ 50 นาที หรือตามความเหมาะสม เพื่อเน้นความเป็นคนดี แต่พระเทพโสภณกล่าววิจารณ์ว่า "เนื่องจากเป็นคำชี้แจงไม่ใช่คำสั่ง เราจึงไม่มีทางมั่นใจว่าสถานศึกษาจะปฏิบัติตามหรือไม่" (กรมวิชาการ, 2545: ค - ฉ) สิ่งเหล่านี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ชัดเจนของหลักสูตรได้ประการหนึ่ง ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากผู้ปฏิบัติหรืออาจเกิดจากความไม่ชัดเจนของนโยบายก็เป็นได้

สำหรับอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนานั้นมีอัตราร้อยละ 8.00 ในระดับประถมศึกษา ร้อยละ 6.66 ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย เนื้อหาประกอบด้วย 7 หัวข้อหลัก คือ 1) ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา 2) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 3) ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา 4) หน้าที่ชาวพุทธ 5) การบริหารจิตและเจริญปัญญา 6) วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา 7) สัมมนาพระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาและการพัฒนา โดยในระดับประถมศึกษาจะไม่มีเนื้อหาในหัวข้อที่ 7

จะเห็นได้ว่าหัวข้อหลักในหลักสูตรนี้มีความคล้ายคลึงกับหลักสูตรปี พ.ศ. 2533 มาก ซึ่งทำให้วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรทั้งสองนี้มีจุดร่วมเดียวกัน คือในจุดดีมีการจัดเนื้อหาให้มีมาตรฐานเดียวกันและเป็นระบบ ในขณะที่จุดเสียนั้นอาจทำให้เกิดปัญหาความซ้ำซ้อนของหลักธรรมและปัญหาการแบ่งแยกหมวดธรรม แม้ว่าในหลักสูตรใหม่จะมีการแบ่งช่วงชั้นให้สมกับวัย และมีการจัดแบ่งเนื้อหาสาระตามระดับชั้นชัดเจนมากขึ้น แต่ก็ไม่แตกต่างอะไรกับหลักสูตรในปี พ.ศ. 2533 และถึงแม้ว่าหลักสูตรใหม่นี้จะพยายามที่จะให้ผู้ศึกษาโยงความรู้วิชาพระพุทธศาสนาแบบบูรณาการโดยเฉพาะความรู้ความเข้าใจและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย แต่ตราบใดที่หลักสูตรและวิธีการสอนยังไม่สามารถทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงแก่นของพระพุทธ-ศาสนาหรือพระรัตนตรัยได้ หลักสูตรนั้นก็ต้องถือว่าล้มเหลวเพราะว่าไม่สัมฤทธิผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

สำหรับเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรนี้ยังคงสะท้อนความผูกพันกับสถาบันของชาติอยู่เช่นเดิม ซึ่งสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2542 ในมาตราที่ 7 ว่าในกระบวนการเรียนรู้ต้องปลูกฝังจิตสำนึกเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพเคารพกฎหมาย มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมและของประเทศชาติ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2542: 5-6) นอกจากนี้วิชาพระพุทธศาสนายังได้ปรับ

เนื้อหาให้เข้ากับความต้องการของสังคมสมัยใหม่ เช่น ในส่วนสัมมนาพระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาและการพัฒนานั้นมีการเชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชนและการจัดระเบียบสังคม พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจพอเพียง พระพุทธศาสนากับการพัฒนาแบบยั่งยืน หรือในส่วนของการบริหารจิตและปัญญาที่ถูกปรับให้กลายเป็นการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน (กรมวิชาการ, 2545: 134 - 161)

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อ *"การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย"* รวมถึงการสร้างจิตสำนึกให้ตระหนักถึงวิกฤตของประเทศและความจำเป็นที่ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด ทัศนคติ และกระบวนการทำงานโดยยึด *"ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง"* หรือการให้คนไทยมีการศึกษาและรู้จักเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต เป็นคนดี มีคุณธรรม และซื่อสัตย์สุจริต อยู่ในสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ สามารถรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544: 13-15) ดังนั้นการที่วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรมีการปรับตัวให้เข้ากับแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง หรือการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น จึงไม่เป็นเรื่องแปลกใหม่อะไรที่วิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาจะปรับตัวให้เข้ากับภาวะทางสังคมแบบใหม่ดังเช่นที่เคยปรับตัวมาเสมอ

อย่างไรก็ดี ในช่วงปีการศึกษาในหลักสูตรปี พ.ศ. 2544 ตรงกับรัฐบาลในสมัยที่ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศไทยเพิ่งจะพ้นจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ การที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ และหลักสูตรการศึกษาจะมีความมุ่งหมายเช่นนี้ก็น่าจะมาจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งได้ให้บทเรียนแก่คนไทยหลายประการ รวมทั้งบทเรียนที่ว่าการดำเนินนโยบายต่าง ๆ นั้นต้องเดินไปด้วยความรู้เท่าทันภาวะการณ์ต่าง ๆ ของโลก กอปรกับ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ซึ่งเป็นนักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ความเป็นนักธุรกิจนั้นจึงน่าจะมีผลต่อการดำเนินนโยบายต่าง ๆ ในการบริหารประเทศ โดยเฉพาะนโยบายเกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นโครงการ

จัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน การพักชำระหนี้เกษตรกร โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค หรือโครงการเอื้ออาทรต่าง ๆ จนรัฐบาลพรรคไทยรักไทยได้รับฉายาว่า *"รัฐบาลตระกูลเอื้อ"* (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2547: 161-164)

อย่างไรก็ดี รัฐบาลได้จัดตั้ง *"โรงเรียนวิถีพุทธ"* โดยนายกรัฐมนตรีได้เห็นชอบกับแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมทวณิช ที่เสนอให้มีโรงเรียนวิถีพุทธ ครูแบบชาวพุทธ ใช้กระบวนการสอนแบบพุทธ เพื่อให้สมกับที่ประเทศไทยมีพุทธศาสนิกชนถึง 95% โดยโรงเรียนวิถีพุทธคือโรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546: ปฐมบท - 3) แนวคิดดังกล่าวเป็นเรื่องดีที่จะนำหลักพุทธธรรมมาเป็นแกนการศึกษาของชาติ ดังเช่นในอดีตที่การศึกษาของประเทศไทยขึ้นอยู่กับพระพุทธศาสนา ซึ่งคงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาว่า *"โรงเรียนวิถีพุทธ"* ในปัจจุบันที่มีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ อย่างรวดเร็วนั้นมีคุณภาพมากน้อยเพียงใด หรือเป็นแต่เพียงรูปแบบ และโรงเรียนวิถีพุทธนั้นจะเป็นระบบการศึกษาเพื่อเข้าถึงความเป็นพุทธะที่แท้จริง หรือเป็นเพียงร่างเงาของการศึกษาที่อยู่ภายใต้แนวคิดและนโยบายของรัฐดังที่เคยเป็นมาตั้งแต่อดีต

สรุป

ท่ามกลางบริบทแห่งสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่ปัญหาศีลธรรมและจริยธรรมกลับทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น แม้สังคมไทยจะตระหนักถึงปัญหานี้กันอย่างกว้างขวางและคำนึงถึงวิชาพุทธศาสนาว่ามีความสำคัญในการร่วมแก้ปัญหาดังกล่าว แต่พื้นฐานการศึกษาของสังคมไทยที่เป็นสิ่งบ่มเพาะความดีและศีลธรรมของพลเมืองในชาติไทยนั้น กลับมีอัตราเรียนวิชาที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมและจริยธรรม โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาในจำนวนอัตราส่วนที่ลดลงมาเกือบตลอด แม้ว่าในปัจจุบันจะยังไม่มีการศึกษาหรือการวิจัยกันอย่างจริงจังว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาของชาตินั้น ควรจะมีความสัมพันธ์กับคุณธรรมและจริยธรรมของคน

ในสังคมไทยมากน้อยเพียงใด แต่ในมุมมองของผู้เขียนคิดว่าวิชาพระพุทธศาสนาย่อมมีผลต่อความสงบสุข ตลอดจนศีลธรรมและจริยธรรมของสังคมไทยอย่างแน่นอน แม้ในยุคที่มีการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนากันอย่างมากมายในอดีต เมื่อเทียบกับในปัจจุบันแล้ว ปัญหาเรื่องจริยธรรมและศีลธรรมในสังคมไทยหลายประการ ยังมีความรุนแรงปรากฏให้เห็นอย่างมากมาย และเป็นที่น่าคิดต่อไปว่าเมื่อวิชาพระพุทธศาสนามีอัตราการเรียนลดน้อยลงกว่าในอดีต ปัญหาสังคมไทยในอนาคตต่อไปจะมีสภาพการณ์เป็นเช่นไร

แม้ว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาของไทย 100 กว่าปีที่ผ่านมาจะมีแนวโน้มที่น่าวิตกอยู่หลายประการก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่อาจจะเป็นสิ่งที่น่าวิตกมากกว่าอัตราการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาที่มีจำนวนน้อยลง สิ่งนั้นคือเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาที่ได้ถูกตีความ ขยายความ และแปลความไปเพื่อรับใช้อำนาจรัฐในยุคสมัยต่าง ๆ ตลอดมา โดยฐานะที่เป็นเครื่องมือให้รัฐนำมาใช้ในการสร้างทัศนคติต่าง ๆ แก่ประชาชนตามที่รัฐต้องการ กล่าวคือวิชาพระพุทธศาสนาในยุคแรก ๆ เน้นความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุผลทางด้านการปกครองและการปฏิรูปประเทศอันเป็นยุทธศาสตร์ในการรับมือกับภัยจากการล่าอาณานิคมจากประเทศตะวันตก ยุคต่อมาวิชาพระพุทธศาสนาได้กลายเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังคติชาตินิยม การปลูกฝังเรื่องประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ เพราะระบอบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไป และในที่สุดวิชาพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการตอบสนองนโยบายของรัฐบาลในยุคต่าง ๆ เช่น การต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ การนำหลักธรรมไปตอบสนองค่านิยมทางเศรษฐกิจ และสุดท้ายพระพุทธ-ศาสนาอาจจะกลายเป็นการตอบสนองลัทธิบริโภคนิยมไปในที่สุดก็เป็นได้

การปรับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อจุดมุ่งหมายดังที่ได้กล่าวมาย่อมสะท้อนให้เห็นความจริงในหลายส่วน ในส่วนหนึ่งย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวของพระพุทธศาสนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐชาติไทยในทุกสมัยการปกครองตั้งแต่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ระบอบเผด็จการ จนถึงระบอบประชาธิปไตยแบบครึ่งใบหรือเต็มใบ ก็ตาม แต่ในอีกส่วนหนึ่งย่อมเป็นการสะท้อนถึง

ความไม่มีจุดยืนของพระพุทธศาสนา ความวิตกกังวลถึงสถานะของพระพุทธ-ศาสนาในสังคมไทยว่าจะหายไป พระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องปรับตัวเองเพื่อให้มีที่อยู่หรือตำแหน่งในสังคมไทย แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดของรัฐประการหนึ่งในการใช้ส่งเสริมการปกครองและให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อให้เป็นพลเมืองดีและคนดีของสังคมไทยไปพร้อม ๆ กัน แต่ในอีกส่วนหนึ่งการปรับตัวเช่นนั้นย่อมทำให้หลักธรรมที่แท้จริงของพระพุทธ-ศาสนาถูกตีความและแปลความไปจากหลักธรรมดั้งเดิม จนในที่สุดการปรับตัวนั้นอาจจะทำให้ไม่เหลือเค้าของความเป็นพระพุทธศาสนาที่แท้จริงได้เลยในที่สุด

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ววิชาพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่าในการกล่อมเกลาพฤติกรรมในจิตใจของมนุษย์ก็อาจจะสูญเสียศักยภาพในส่วนนี้ไป เพราะถูกจำกัดศักยภาพเพียงแค่เป็นเครื่องมือของรัฐในการตอบสนองนโยบายต่าง ๆ คุณค่าเดิมของวิชาพระพุทธศาสนาที่สามารถกล่อมเกลาจิตใจและสร้างคุณธรรมตามหลักพุทธธรรมก็จะไม่สามารถทำได้ ในขณะที่สังคมหรือแม้แต่รัฐเองก็ตามที่กำลังต้องการคุณค่าของพระพุทธศาสนาในการกล่อมเกลาจิตใจนี้ แต่รัฐและพระพุทธศาสนากลับไม่สามารถตอบสนองเรื่องนี้ให้แก่สังคมได้ เพราะการที่รัฐและพุทธศาสนายังต้องการพึ่งพิงกันและกันในเชิงของโลกมากกว่าในเชิงของธรรม ตราบใดที่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและพุทธศาสนายังคงดำเนินอยู่เช่นนี้ สิ่งที่น่าพิจารณาต่อไปคือถ้าวันใดวิชาพระพุทธศาสนาไม่สามารถตอบสนองนโยบายต่าง ๆ ของรัฐได้อีก ย่อมเป็นเรื่องธรรมดาที่วันนั้นจะไม่มีวิชาพระพุทธศาสนาอยู่ในหลักสูตรการศึกษาของชาติไทยอีกต่อไป

บรรณานุกรม

กรมวิชาการ. (2525). **หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____ (2533). **หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____ (2536). **คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533).** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____ (2536). **คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533).** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____ (2541). **คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายพุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533).** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____ (2544). **หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).

_____ (2545). **การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กระทรวงธรรมการ. (2471). **หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย.** พระนคร: โรงพิมพ์กรมตำรา กระทรวงธรรมการ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2503). **หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2503.** ธนบุรี: ร.ร.การช่างวุฒิศึกษา (แผนกการพิมพ์).

_____ (2518). **หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2518 เล่มที่ 1.** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่แผนกช่างพิมพ์ ร.ร.สารพัดช่างพระนคร.

_____ (2529). **นายเลียง ไชยกาล กับกระทรวงศึกษาธิการ และแผนการศึกษาแห่งชาติ.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____ (2546). **แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. (2547). **การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ไทยรัฐ. (2544). กรุงเทพมหานคร: 10 เมษายน 2544. หน้า 19.

ธนากิต. (2542). **9 พระราชประวัติรัชกาลและพระบรมราชินี.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น.

_____ (2545). **ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: ปิรามิด.

ธรรมศักดิ์มนตรี, พระยา และอนุกิจวิธุร, พระ. (2457). **ธรรมจริยา เล่ม 2.** พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ์.

ปิ่น มาลากุล, หม่อมหลวง. (2516). **เรื่องการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

พรเพ็ญ ปทุมศิริ. (ม.ป.ป.). **วิวัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษา.** ฝ่ายพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ. (อัดสำเนา).

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2542). **เทศนาเสือป่า.** พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท.จำกัด.

พระไพศาล วิสาโล. (2546). **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

พูนพิศมัย ดิศกุลฯ, หม่อมเจ้าหญิง. (2500). **แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ หนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กเรื่อง ศาสนคุณ.** พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2521). **ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรม-ราชูปถัมภ์.** พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. (2537). **พระดำริและพระโอวาทเกี่ยวกับการพระศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วิทย์ วิศทเวทย์. (2544). **ปรัชญาการศึกษาไทย 2411–2475.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วุฒิชัย มูลศิลป์. (2541). **เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษา สมัยรัชกาลที่ 5–รัชกาลที่ 7.** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเลิฟแอนด์ลิพเพรส จำกัด.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2542). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542.** กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2530). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่หก พ.ศ. 2530–2534.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น.

_____ (2544). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่เก้า พ.ศ. 2545–2549.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____ (2520). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สี่ พ.ศ. 2520–2524.** กรุงเทพมหานคร: เรืองแสงการพิมพ์.

สิริวัฒน์ คำวันสา.(2542). **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: บริษัทจรัลสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด.

สุวรรณา วงศ์ไวศยวรรณ. (2529). **พุทธธรรมในรัฐไทย: ข้อพิจารณาญาณ–วิทยาทางสังคม.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.